

כִּי תֵצֵא אֶשׁ - תרגום פיגורטיבי של מחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש

ציור זה הוא ניסיון לסכם באופן ויזואלי סוגיה מהגמרא, כפי שלמדתי בתוכנית לדוקטורנטיות של המדרשה לנשים בבר אילן מהרב ד"ר מיכאל אברהם. הקומפוזיציה בנויה כך שתשקף את מהלך הגמרא, ומרכזיות הדימויים או המיקום שלהם נבחרו בהתאם. דיונים צדדיים או נוספים של הגמרא וכן דעות של ראשונים באים לידי ביטוי בפרטים הקטנים, ולכן מבחינתי ההתבוננות בציור נועדה בעיקר למי שבקיא בפרטי הסוגיה ויכול "לפענח" את הציור בעצמו, כפי שפותרים חידה. עם זאת אני מצרפת הסבר מפורט למי שחפץ בכך.

הסיטואציה המרכזית מתרחשת מאחורי השער הראשון (שהעיצוב שלו עצמו מזכיר את רש"י ותוספות מסביב לדף), והמוטיב העיקרי בה הוא אש. זאת מכיוון שהסוגיה בבבא קמא (כב ע"א) עוסקת בבירור ההיזק של אש. באופן ניתן להבחין בבבא מציעא ורחוק אף יותר בבבא בתרא.

אתמר, רבי יוחנן אמר: אשו משום חציו, וריש לקיש אמר: אשו משום ממונו

הויכוח בין רבי יוחנן לריש לקיש מתבטא במלחמה בין שתי הדמויות המרכזיות:

מימין עמדתו של רבי יוחנן כי היזק האש הוא כמו חיצים. כפי שהחיצים נחשבים לידו הארוכה של היורה, גם האש המתפשטת ומזיקה נחשבת לפעולה ישירה של המבעיר ומחייבת אותו כאדם המזיק, דבר המתבטא בחמשת החיצים-גפרורים שפרושים ככף יד. משמאל ניצב שור של אש, בהתאם לעמדתו של ריש לקיש כי האש מתפשטת ומזיקה כפי ששורו של אדם יוצא ומזיק, ומחייב בכך את בעליו כממון המזיק.

בסוף הסוגיה מובאים פסוק וסברא לטובת רבי יוחנן:

אמר רבא: קרא ומתניתא מסייע ליה לרבי יוחנן; קרא, דכתיב: (שמות כ"ב) "כי תצא אש", תצא מעצמה, "ישלם המבעיר את הבערה", שמע מינה: אשו משום חציו; מתניתא, דתניא: פתח הכתוב בנזקי ממונו וסיים בנזקי גופו, לומר לך: אשו משום חציו.

עם זאת:

אמר רבא, קשיא ליה לאביי: למאן דאמר אשו משום חציו, טמון באש דפטר רחמנא היכי משכחת לה? וניחא ליה, כגון שנפלה דליקה לאותו חצר, ונפלה גדר שלא מחמת דליקה, והלכה והדליקה והזיקה בחצר אחרת, דהתם כלו ליה חציו. אי הכי, לענין גלוי נמי כלו ליה חציו! אלא, למאן דאית ליה משום חציו אית ליה נמי משום ממונו, וכגון שהיה לו לגודרה ולא גדרה, דהתם שורו הוא ולא טפח באפיה.

כלומר, למסקנת הסוגיה אשו משום חציו, כדעתו של רבי יוחנן, אולם בכל זאת ישנה סיטואציה בה אדם יתחייב על אשו משום ממונו: כאשר נופלת גדר שלא מחמת הדליקה ומשום כך האש מתפשטת לחצר אחרת ומזיקה שם, הרי שזה דומה ליורה חץ ויש תריס וקדם אחר וסלקו. במקרה כזה "כלו לו חציו" של היורה, כיוון שההיזק לא היה צפוי בעת יריית החץ.

כך יוצא שהקומפוזיציה המרכזית בציור משקפת לאו דווקא את הויכוח הראשוני בין ריש לקיש לרבי יוחנן, הנלחמים זה בזה משני עברי החומה, אלא את המסקנה: מבעיר האש אכן מתחייב "משום חציו" בחצר הראשונה, אולם האש התפשטה לחצר השנייה דרך פירצה בגדר המפרידה, שלא ארעה מחמת הדליקה, ולכן בחצר השנייה החיוב הוא משום ממונו המזיק. ניתן לראות רמז לפטור טמון באש אותו מזכיר אביי בכלים המוסתרים בפניה השמאלית התחתונה של הציור.

אמנם, הרובד של "ממון המזיק" קיים כבר בחצר הראשונה, כפי שמשתקף בפר האש ההפוך שלרגלי האדם היורה, אולם אין לכך משמעות כל עוד ישנו גם החיוב החמור יותר של אדם המזיק, שכן:

וכי מאחר דמאן דאית ליה משום חציו אית ליה נמי משום ממונו, מאי בנייהו? איכא בנייהו, לחייבו בארבעה דברים.

הדיון בגמרא על מה שבין שני סוגי החיובים (אדם או ממון המזיק) מקבל בציור פרשנות מילולית: הדבר שנמצא "בין" רבי יוחנן לריש לקיש הוא גדר, ולכן הגדר עצמה מבטאת גם את ארבעת החיובים שמבדילים בין אדם המזיק לממון המזיק: בחזית בושת מליט פנים ושבת יושב, עם רגל מגובסת המתמשכת לצידה הימני של החומה. בחלק העליון בקבוקי תרופות ושאר אביזרי ריפוי, ומעבר להם צער.

עד כאן המהלך המרכזי והמבנה הכללי של הציור.

מכיוון שממילא נזקקתי לצייר חומה המפרידה בין שני שדות, אזכרתי גם את המשנה בדף סא שדנה בגדר המהווה שמירה נאותה כנגד אש:

עברה גדר שהוא גובה ארבע אמות או דרך הרבים או נהר – פטור .

החלק הקדמי של החומה (עם ארבעת החיובים) מייצג את הדרישה לגדר של ארבע אמות (ארבע האצבעות המתוחות לגובה הגדר מייצגות כל אחת אמה). מעבר לפירצה הגדר נעשית לכביש (=דרך לרבים) ולאחר מכן הופכת לנהר.

בחזרה למחלוקת הראשונית של רבי יוחנן וריש לקיש, הגמרא מקשה למה ריש לקיש לא אומר כרבי יוחנן ולהיפך :

וריש לקיש מאי טעמא לא אמר כרבי יוחנן? אמר לך: חציו מכחו קאזיל, האי לא מכחו קאזיל. ורבי יוחנן מאי טעמא לא אמר כריש לקיש? אמר לך: ממונא אית ביה ממשא, הא לית ביה ממשא.

התשובה של ריש לקיש היא שהחיצים הולכים מכוחו אבל האש לא.

רש"י: **האי לאו מכחו - דאש מאליה הולכת ודולקת למרחוק.**

לפי רש"י, טענתו של ריש לקיש כנגד רבי יוחנן היא שהאש הולכת מעצמה, לכן השלהבות בראשי הגפרורים הבוערים הן בצורת כנפיים.

רבנו חננאל: **איתמר ר' יוחנן אמר אשו משום חציו כאלו בידי מכה והוא המזיק בעצמו ודינו כדין אדם המזיק בעצמו. ריש לקיש אמר משום ממונו כלומר כמו שמתחייב בנזק שודו וכיוצא בו שחייב בהיזקן כך באשו דהא אינו הולך מכחו ומזיק אלא מכח הרוח וכל מה שחייב בנזקי ממונו חייב באשו ור' יוחנן אמר אינו ממונו דהא השלהבת המזיקת אין בה ממש להשמר כמו השוד וכיוצא בו.**

לפי רבנו חננאל האש הולכת מכוח הרוח ולא מכוח העצמי, לכן הגפרורים גם נדחפים על ידי "רוחות רפאים", שעוד יורחב עליהן בהמשך.

התשובה של רבי יוחנן היא שבאש אין ממש, בניגוד לממון.

לצורך חיוב על נזק נדרשים שני תנאים: שהמזיק יהיה ממונו ושתהיה רשלנות בשמירה. האחרונים (ראו אבן האזל הל' נזקי ממון פ"א ה"א סק"ד, איילת השחר תחילת ב"ק שהאריך בזה, ובחידושי ר"ש יהודא שקאפ ב"ק סי' א) חקרו מי מהשניים הוא העיקרי, ומי מהם מהווה רק תנאי צדדי לחיוב. האם המחייב הוא מה שממונו הזיק, והעובדה שהוא שמר כדין היא רק טענת פטור מהחיוב, או שמא פשיעתו בשמירה היא המחייבתו בתשלום, ומה שצריך שהממון המזיק יהיה שלו (=ממונו) זהו רק תנאי לחיוב השמירה מלכתחילה. בהתאם הדמויות על גב השור, המייצגות צדדים שונים להבנת טענתו של רבי יוחנן כנגד ריש לקיש, מחולקות לשתי כתות.

רבנו חננאל: **ור' יוחנן אמר אינו ממונו דהא השלהבת המזקת אין בה ממש להשמר כמו השור וכיוצא בו.**

נראה מהר"ח כי הרשלנות בשמירה היא המחייבת, ומכיוון שאין אפשרות לשמור על אש אלא רק לא להבעיר אותה, התביעה היא על האדם המבעיר בתור אדם המזיק. את עמדתו של הר"ח, כי חוסר הממשות מצביע על חוסר היכולת לשמור על האש כממון, מבטאת הדמות הימנית של השומר הנרדם בשמירתו.

המאירי במסכת ביצה ל"ט ע"א כתב לגבי גחלת של עבודה זרה:
גחלת של עבודה זרה אסורה בהנאה אבל שלהבת שלה מותרת שאין בה ממש לחול בו שם איסור.

נראה שלדעתו חוסר הממשות של השלהבת גורם לכך שלא חלים עליה כלל איסורים. האש אינה יכולה להיות ממון מכיוון שהיא לא דבר שקיים בעולם. דעה זו באה לידי ביטוי בדמות השמאלית התחתונה המחזיקה שקי כסף, ומסמלת בכך שם ממון שאינו חל על האש.

רשב"א: **אשו לית ביה ממשא. שהשלהבת אין בה ממש ואינה ממון שהרי גחלת של הקדש (ביצה ל"ט א') מועלין בה ושלהבת לא נהנין מדרבנן ולא מועלין וכן המודר הנאה מחברו נהנה בשלהבתו ואינו נהנה בגחלתו.**
ואם תאמר: והא בורו למאן דאמר בור להבלו מאי מששא אית ביה?
יש לומר: דאפילו הכי שפיר קרי ליה ממונו ואית ביה ממש שעל ידי כרייתו נשתנה ממשות של קרקע ונעשה בור מה שאין כן באש, שהרי מקום השלהבת אינו משתנה אלא שהאוויר מתחמם ונעשה דולק ושורף.
ואין זה עדיין מתיישב שהרי חייבה התורה הפותח ככורה?
ויש לומר: שלא חלקה התורה ועיקרו משום כורה.

הרשב"א מבין שחוסר הממשות של האש מונע החלת בעלות עליה. בדומה למאירי, הוא מניח שעצם ההיזק הוא המחייב ואי הרשלנות היא רק טענה פוטרת. לכן טענתו של רבי יוחנן היא שאין בעלות על האש ולכן לא ניתן לחייב את המדליק משום ממונו שהזיק. את טענת הבעלות שלא מתקיימת באש מייצגת הדמות השמאלית העליונה.

כל שלוש הדמויות בציר מנתקות מגע עם גבו של השור (כי הכסא נופל או כי נמשכות למעלה), מכיוון שלטענת רבי יוחנן שם ממון/בעלות/חיוב-בשל-רשלנות אינם תופסים לגבי אש.

בהמשך הגמרא מקשה על הדעה של ריש לקיש מארבעה מקרים שונים, הכלב והחררה, גמל טעון פשתן, עבד כפות וגדי סמוך לו וחרש שוטה וקטן. הדמויות המייצגות קושיות אלו על ריש לקיש מוצגות בציור כמשתתפות במתקפת החיצים של רבי יוחנן. אין לדמויות ממשות מלאה ונוכחות משמעותית בציור אלא הן יותר רוחות רפאים, מכיוון שבעצם הקושיות נפלו ולא נשאר למסקנה.

השער האמצעי הבווער הוא גם הבירה הדולקת מדף סא ע"ב:

ומודים חכמים לרבי יהודה במדליק את הבירה שהוא משלם כל מה שבתוכה, שכן דרך בני אדם להניח בבתים.

וגם חלק מירושלים שהוצתה באש ולכן גם תיבנה באש, כדברי האגדתא בדף ס ע"ב:

"כי תצא אש ומצאה קוצים" תצא מעצמה "שלם ישלם המבעיר את הבערה" אמר הקב"ה עלי לשלם את הבערה שהבערתי אני הציתי אש בציון שנאמר (איכה ד, יא) "ויצת אש בציון ותאכל יסודותיה" ואני עתיד לבנותה באש שנאמר (זכריה ב, ט) "ואני אהיה לה חומת אש סביב ולכבוד אהיה בתוכה".

חיה ברמה

hayahartuv@gmail.com

שמן על בד, גודל 100x70, בהדרכתו של האמן מידד אליהו, במסגרת "פרדס – בית הספר הגבוה לאומנות", גבעת וושינגטון.